

نگاهی نو به کتیبه‌ی پُل فیروزآباد

آزاده حیدرپور

هنگامی که برای نخستین بار در دوره‌ی کارشناسی ارشد کتیبه‌ی پُل فیروزآباد را به عنوان یک کار کلاسی مورد مطالعه قرار دادم نکات استفهام‌آمیزی در خصوص واژه‌های *darīg* و *ayār* موجود در سطرهای اول و هفتم این کتیبه در ذهن من و سایر دانشجویان جرقه زد از جمله آن که چرا هنینگ که خود کتیبه را از نزدیک و به طور مستقیم رؤیت نموده است واژه‌ی *darīg* را از قلم انداخته و حال آن که نیبرگ که تنها عکس‌های کتیبه را مورد بررسی و مطالعه قرار داده است در آوانویسی خود واژه‌ی *darīg* را آورده است؟! آیا حروف این واژه در کتیبه مشخص و قابل رؤیت است و یا نیبرگ بر مبنای حدس و گمان این حروف را بازسازی نموده است؟

و نکته‌ی مبهم دیگر آن که چرا چهار حرف آخر واژه‌ی *ayār* را استنساخ نیبرگ در میان دو سطر ششم و هفتم قرار گرفته است؟! آیا هنینگ و نیبرگ این حروف را بازسازی نموده‌اند و یا آن که این حروف در خود کتیبه قابل تشخیص و رؤیت است؟! و کاتب در هنگام حجاری این حروف را از یاد برده و هنگام بازخوانی کتیبه به این امر پی برده و به دلیل کمبود جا این حروف را در میان دو سطر نوشته است؟

به منظور رفع این نکات ابهام‌آمیز قالب‌گیری کتیبه‌ی فیروزآباد را از نزدیک مورد بررسی قرار داده و پس از مشاهده‌ی آن و نیز مطالعه مقالات موجود در پرونده‌ی کتیبه‌ی فیروزآباد نتایج مطلوبی حاصل شد که متعاقباً در ذیل می‌آید:
با اندکی دقت بر روی آثار بر جای مانده از دوره‌ی ساسانی،

به وضوح می‌توان به فعالیت‌های معماری درخشان این دوره پی برد؛ از جمله این فعالیت‌ها، احداث جاده‌ها و پل سازی می‌باشد که وجود رودخانه‌های پر آب و ویژگی‌های جغرافیایی آن زمان یکی از علل اصلی این فعالیت‌ها به ویژه در نواحی خوزستان و غرب کشور بوده است؛ چرا که یکی از مراکز عمده حکومت ساسانی در تیسفون و دیگری در استخر قرار داشته و این دو منطقه به وسیله‌ی شاهراه عظیمی به یکدیگر متصل می‌شده است.

به یقین می‌توان گفت که، قسمت عمده‌ای از پل‌های عصر ساسانی به مرور زمان از بین رفته، اما آثار پایه‌های بر جای مانده در منطقه‌ی فارس خود گواه بر اهمیت سوق الجیشی راه‌های دوره‌ی ساسانی است و مهم‌ترین پُل‌ی که از زمان ساسانیان باقی مانده پُل ویرانی است که بر روی رودخانه‌ی فیروزآباد و در تنگه‌ی تنگاب احداث شده است که این پُل در ۱۱۶ کیلومتری شیراز، واقع حدفاصل میان سرزمین فارس و خوزستان قرار دارد.^(۱) به سال ۱۹۲۴ برای نخستین بار کتیبه‌ی مربوط به فرمان احداث این پُل به وسیله‌ی ارنست هرتسفلد، باستان‌شناس آلمانی در جنب ویرانه‌های پُل فیروزآباد کشف شد؛ موضوع کتیبه یادبود بنای پُل فیروزآباد است. طبق نوشته‌ی پهلوی این کتیبه، مهر نرسی^(۲) وزیر بزرگ دوران ساسانی فرمان ساختن این پُل را داده است. کتیبه‌ی فوق در نزدیکی نقش برجسته‌ای است که مراسم تاج‌گذاری اردشیر اول ساسانی را نشان می‌دهد.^(۳) لازم به ذکر است که کتیبه‌ی فوق در ساحل راست رودخانه‌ای که به جلگه‌ی فیروزآباد منتهی می‌شود، قرار دارد و نقش برجسته‌ی تاج‌گذاری اردشیر اول در ساحل چپ رودخانه دیده می‌شود؛ باید یادآور شد که کتیبه‌ی مذکور بعدها به عنوان کتیبه‌ی مهرنرسی نام گرفت؛ مهرنرسی از دولتمردان و بزرگان دوره‌ی ساسانی است که در زمان پادشاهی سه تن از شاهان ساسانی (یزدگرد اول، بهرام اول و یزدگرد دوم) مقام وزارت را بر عهده داشته است و آتشکده‌ها و بناهایی نیز به

۱- نک به مخلص، محمد علی، ۱۳۷۹

۲- مهرنرسی پسر بُرازه پسر فرخ زاد از دهمی بود به نام اُبروان از روستاگ دشتبارین از ناحیه‌ی اردشیر نُره؛ او در آنجا بناهایی ساخت و آتشکده‌ای برپا کرد که گویند تا به امروز بر پاست و آن را مهرنرسیان خوانند؛ مهرنرسی همچنین در نزدیکی اُبروان چهار دیه و در هردیه آتشکده‌ای برپا کرد که آن را با نام خویش و سه دیگر را به نام سه پسر خود نام نهاد.

۳- نک به مصطفوی، محمد تقی، ۱۳۴۳

شگفتی پی برد که کلمه‌ی "مهرنرسی" در پایان سطر چهارم کتیبه نیز تکرار شده است.^(۶)

حرف نویسی کتیبه

- 1) ZNE pwhly (m)trn(rshy) (ZY) dl[y]k LBA
- 2) plmṭ r lwḅ n ZY NPŠE l'ḏy
- 3) W MN CBW ZY NPŠE plmṭ t bstny
- 4) MNW PWN ZNE l'sy YATWN mtrnrs[hy]
- 5) AP-š plčndynṣ plynṣ(y)w OBYDWN
- 6) AP-š [ZNE] wtyl KON bsty AP-š
- 7) (O)D [y]z(d)ṣ n'hd(ybṣ)l mwsty W KDBA BYN LOYTY

آوانویسی کتیبه

- 1) ēn puhl Mihr-narseh ī darīg wuzurg
- 2) framādār ruwān ī xwēš rāy
- 3) ud az xīr ī xwēš framād bastan
- 4) kē pad ēn rāh āyēd Mihr-narseh
- 5) u-š frazandīn āfrīn ēw kunēd
- 6) u-š en widēr nūn bast u-š
- 7) tā yazdān ayār must ud drō andar nēst

ترجمه فارسی کتیبه

- ۱) این پل را مهرنرسی درباری، بزرگ
- ۲) فرماندار برای روان خویش
- ۳) از مال خویش فرمان داد ساختن (آن را)
- ۴) (کسی) که از این راه بیاید مهرنرسی
- ۵) و فرزندانش را دعا بکند (آفرین کندی)
- ۶) و او این گذر را اینجا ساخت
- ۷) تا ایزدان یار باشند ستم و دروغ در میان نباشد. (نیست)

بحث درباره‌ی تعدادی از واژه‌ها

"wuzurg framādār": لازم به یادآوری است که اصطلاح "wuzurg framādār" که در کتیبه‌ی فوق آمده در واقع عنوان رسمی وزیر

۴- ابررسام وزیر دوره‌ی اردشیر اول ساسانی است.

۵- نک به هنینگ، والتر، ۱۳۳۸، ۶- نک به همان

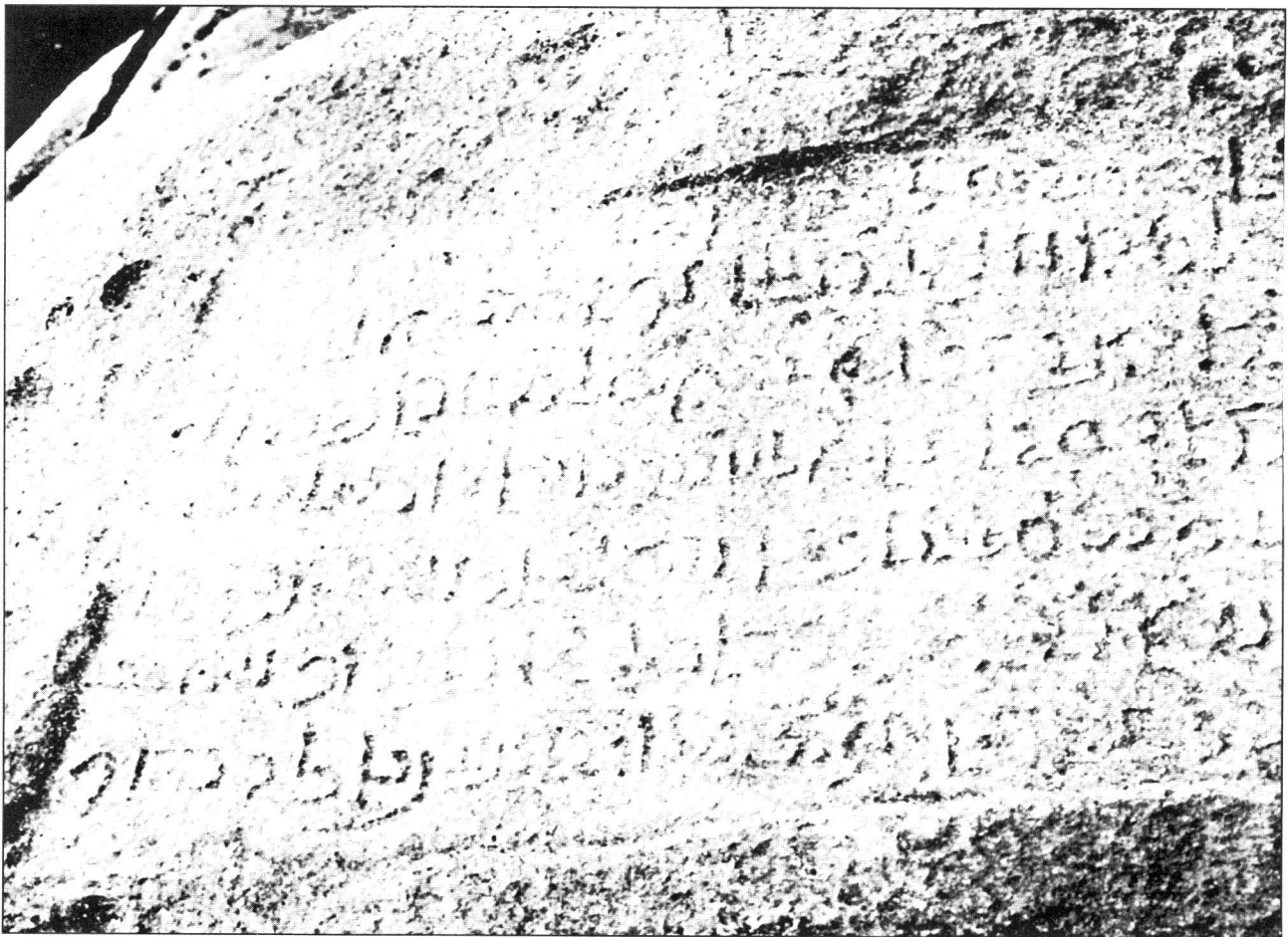
فرمان وی برپا شده است.

هرتسفلد متن کتیبه‌ی فوق را هیچ گاه منتشر ننمود و در قرائت کتیبه فرمان ساختن پل را به "ابرسام"^(۴) نسبت داد. بعدها گیرشمن در گزارشی که در خصوص فیروزآباد نشر کرد. برای نخستین بار متن و عکس کتیبه را چاپ نمود و در نسبت دادن بنای پل به "ابرسام" دچار شک و تردید می‌شد. در عکسی که گیرشمن از کتیبه برداشته است سطر نخست کتیبه که نام سازنده‌ی پل در آن آمده است تا حدود زیادی نامرئی و ناخواناست.^(۵)

فرمان وی برپا شده است.

هرتسفلد متن کتیبه‌ی فوق را هیچ گاه منتشر ننمود و در قرائت کتیبه فرمان ساختن پل را به "ابرسام"^(۴) نسبت داد. بعدها گیرشمن در گزارشی که در خصوص فیروزآباد نشر کرد. برای نخستین بار متن و عکس کتیبه را چاپ نمود و در نسبت دادن بنای پل به "ابرسام" دچار شک و تردید می‌شد. در عکسی که گیرشمن از کتیبه برداشته است سطر نخست کتیبه که نام سازنده‌ی پل در آن آمده است تا حدود زیادی نامرئی و ناخواناست.^(۵)

هنینگ کتیبه را از روی عکسی که گیرشمن برای وی ارسال نمود مورد مطالعه قرار داد؛ او نیز در خصوص نام "ابرسام" دچار تردید می‌شد. به عقیده‌ی هنینگ کتیبه‌ی فوق متعلق به قرن پنجم و یا حداقل اواخر قرن چهارم است؛ هنینگ بعدها در اقامتی که در کشور ایران داشت کتیبه‌ی پل فیروزآباد را از روی نقش لاستیکی (لاتکس) آن مورد بررسی قرار داد. از آنجا که بر اثر گذشت زمان و تأثیرات جوی فقط آثار ضعیفی از نام شخص سازنده‌ی پل باقی مانده بود و هنینگ قادر به خواندن کلمه‌ی مهرنرسی نشد، و تنها یقین حاصل کرد که این اسم نمی‌تواند "ابرسام" باشد؛ ناموفقی هنینگ در خواندن نام مذکور تا به آن حد او را آزار داد که علی‌رغم نامساعد بودن هوا برای کار و کاوش به سوی راهی فیروزآباد می‌شود تا کتیبه را از نزدیک رؤیت نماید و متأسفانه با دیدن مستقیم آن نیز نمی‌تواند پی ببرد که مهرنرسی سازنده‌ی پل فیروزآباد است؛ هنینگ بعدها و پس از بازگشت از ایران، یک روز در لندن هنگامی که مشغول بررسی بر روی عکس کتیبه بود متوجه شد که اشتباهاتی بر روی حروف آن اسم مرتکب شده است و با این اندیشه به ناگاه تمام حروف "Mtrnrsly" در برابر چشم او مجسم شد و با اندیشیدن به این نکته که کتیبه مربوط به قرن پنجم است یقین حاصل نمود که فرمان ساختن پل فیروزآباد را "مهرنرسی" وزیر بزرگ قرن پنجم داده است، هنینگ با مطالعه‌ی مجدد بر روی عکس‌های کتیبه با

- تصویر کتیبه پل فیروز آباد

نمود؛ حرف a نیز قبل از حرف ا تا حدودی نمایان است اما حروف y و b به شکل عمده‌ای محو و از بین رفته‌اند؛ نگارنده در استنساخ خود جای این حروف را مشخص نموده است؛ با در نظر گرفتن حرف نویسی هنینگ و نیز بازسازی این حروف که توسط نیبرگ انجام گرفته است این فرضیه ممکن می‌شود که کاتب هنگام حجاری کتیبه فیروزآباد حروف y, b و واژه مذکور را از قلم انداخته و هنگام بازخوانی کتیبه و به دلیل وجود نداشتن جای خالی در کنار حروف h و d سایر حروف این واژه را در میان دو سطر و بر روی حروف h و d نوشته باشد.^(۲)

ayār: این واژه که حرف نویسی آن برابر با I hady³ است، در پهلوی معنی یار و یاری را می‌دهد^(۱)؛ نکته‌ی قابل توجه درباره واژه‌ی فوق در کتیبه‌ی فیروزآباد آن است که در سطر هفتم کتیبه‌ی مذکور تنها دو حرف h و d از این واژه هویدا است و بلافاصله پس از این دو حرف حروف کلمه‌ی بعدی یعنی must نمایان است؛ هنینگ در حرف نویسی خود حروف y, b و رادرون پرانتز نوشته است که این خود دال بر بازسازی این حروف توسط هنینگ می‌باشد، اما وی حرف ا را خارج از پرانتز آورده است؛ یعنی حرف ا برای هنینگ کاملاً قابل رؤیت بوده است؛ با دقت در مولاژ کتیبه‌ی فیروزآباد که هم اکنون در کاخ موزه نیاوران نگهداری می‌شود و نیز با توجه به عکس‌های موجود از کتیبه می‌توان حرف ا را درست در میان سطر ششم و هفتم و بر روی حرف m از کلمه must مشاهده

۱- نک به فرهنگ پهلوی تألیف بهرام فره‌وشی

۲- نک به هنینگ، والتر، ۱۳۳۸

- آموزگار، ژاله و تفضلی، احمد، زبان پهلوی ادبیات و دستور آن، انتشارات معین، ۱۳۷۳.

- تفضلی، احمد، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، انتشارات سخن، ۱۳۷۶.

- فره‌وشی، بهرام، فرهنگ پهلوی، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۶.
- کریستن سن، آرتور، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسینی، نشر دنیای کتاب، ۱۳۷۲.

- کریستن سن، آرتور، وضع ملت و دولت و دربار در دوره شاهنشاهی ساسانی، ترجمه‌ی مجتبی مینونی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۴.

- مصطفوی، سید محمد تقی، اقلیم پارس، نشر اشاره، چاپ دوم، ۱۳۷۵.

- مخلص، محمد علی، پل‌های قدیمی ایران، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۹.
- نولدکه، تئودور، تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان، ترجمه‌ی عباس زریاب، پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۷۸.

- هنینگ، والتر، "کتیبه فیروزآباد"، گزارش‌های باستان‌شناسی جلد چهارم، اسفند ۱۳۳۸.

۱- هنینگ، والتر، ۱۳۳۸.

*- با سپاس از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد تقی راشد محصل که در رفع ابهامات این مقاله مرا گره گشا بودند و سپاس فراوان دارم.

- نگارنده در پایان ذکر این نکته را ضروری می‌داند که در سطر ششم پس از اولین واژه یعنی پس از واژه‌ی **در ۲۲** به معنی و او، دومین واژه به دلیل فرسایش و گذشت زمان به کلی محو شده است؛ در بررسی مولاژ کتیبه‌ی فیروزآباد نیز دومین واژه‌ی سطر ششم کاملاً ناخوانا به نظر می‌رسد؛ هنینگ^(۱) - مقاله‌ی خود صفت اشاره‌ی **ک م** در معنی "این" را برای این کلمه پیشنهاد نموده است.*

فهرست منابع:

- 1- M.Back, Die Sassanidischen Staatsinschriften, Acta Iranica 18, Leiden 1978.
- 2- E.Flandin- P.Coste, Voyage en Perse pendant les annees 1840-1841, Paris 1851, I,pl.44.
- 3- R.Ghirshman, "Firuzabad", dans BIFAO, t.XLVI, le Caire 1947, p.1-28, pl.I-IX.
- 4- E. Herzfeld, "Reisebericht", dans ZDMG, t.80,1926,p.253.
- 5- W.B. Henning, "The Inscroption of Firuzabad", dans AM, n.s.t. IV, 1954, p.98-102, 2.fig.
- 6- H.S.Nyberg, A Manual of Pahlavi I, Wiesbaden 1964, p.125.